

Daniele Comberiati *Het Witte Paardje*

Vertaling: Clemens Arts

‘Woont daar die oude man, pap?’

Simone kan nog geen tijdsverloop onderscheiden, de maanden die zich om de jaren winden, de gewoonten die veranderen omdat de mensen er niet meer zijn. Voor hem wordt het bestaan gemarkeerd door de seizoenswisselingen, het aantal kaarsjes op de verjaardagstaart – eerst drie, toen vier, eergisteren vijf – de kennelijke oneindigheid van de zomer en de zee.

Op het openbare strand voor de bibliotheek is het nog niet druk begin juni. In het water help ik hem zijn zwembandjes om zijn armpjes te wurmen, leg ik hem uit hoe hij zijn benen en armen moet bewegen. Nu is hij met een ander jongetje een zandkasteel aan het bouwen op het natte strand. Vanaf de zee krijg ik flarden van hun gesprekken mee: ‘hier doen we de gracht’, ‘nu maak ik de toren’, ‘straks helpt mijn papa ons met de vulkaan’.

Pas dan ontspan ik eindelijk en vind ik de moed om naar de overkant van de straat te kijken, langs de bibliotheek en de schouwburg, juist waar Davide vroeger woonde, in een van die vrijstaande huizen die Simone zo mooi vond omdat ze hem deden denken aan kastelen van sprookjesfeeën en spoken. Maar toen we er in de winter heen gingen, herkende hij het niet meer en werd hij zelfs bijna bang. Al die dorre bladeren die de straat bedekten, de kale takken aan de bomen, het geruis van de wind.

‘Waar ik ben geboren, waren er geen dagen als deze. En ook de wind die daar waaide, was een warme wind.’

Davide was een man van zeer weinig woorden en veel levens. De eerste keer dat hij me te eten uitnodigde, was zijn vrouw geroerd: ‘Hij praat nooit over zijn leven van vroeger, nooit ...’

Ze bleef me dat maar herhalen, opgelucht, maar ook angstig, want ze maakte geen deel uit van ‘dat leven van vroeger’ en misschien had ze geen zin om een man echt te leren kennen van wie ze eigenlijk had leren houden zoals hij was, gespleten, alsof hij van het verleden niets had overgehouden, behalve dan de weemoed.

De echtgenoot was zich volledig bewust van de fascinatie die uitging van zijn diepe stem, zijn verhalen over dadels en woestijnen, zijn blauwe ogen die de gespreksgenoot strak aankeken. En misschien had hij, Davide, ook begrepen dat de mensen vaak niet op hun gemak waren tegenover hem, omdat ze zich terneergeslagen voelden om hun gewone levens of misschien wel omdat ze zich schaamden voor de manier waarop Italië hem had ontvangen bij zijn terugkeer. Dus praatte hij uiterst zelden, maar een paar keer per jaar, en die paar keer was, sinds Simone was geboren, altijd tegen ons.

Ook de kleine bleef betoverd naar hem luisteren en als we dan met de auto weer naar huis reden werd ik telkens weer bekropen door het vervelende gevoel dat ik geen

passend antwoord kon geven op zijn vragen: 'Ben jij in Tripoli geweest, pap? Kunnen wij ook eens kameel gaan rijden? Spreek jij Arabisch?'

De eerste keer dat we elkaar hadden ontmoet, had hij mij aangesproken. Hij was opgedoken achter mijn stoel in de bibliotheek en had de foto aangewezen in het boek dat ik aan het lezen was.

'La Hara, de joodse wijk. Daar ben ik geboren. Maar dit is een recentere foto, uit de jaren vijftig zo te zien.'

Het klopte. De foto was van 1952, althans dat stond in de legenda achterin het boek. Maar wat me had getroffen was niet eens zozeer de exactheid of de kennis van het onderwerp, maar eerder nog zijn indringende stem, die echter jonger klonk dan zijn werkelijke leeftijd, magnetisch, alsof hij minder, veel minder had gepraat dan hij had beleefd. Een klank die nog suggestiever was geworden door de legenden die zijn cafévrienden of, zoals hij die noemde, 'de rummylui' hadden bijeengegist in jaren van stilzwijgende kaartrondjes en onuitgesproken vragen.

'Hij was zanger daar in Tripoli. Zelfs met Claudio Villa heeft ie opgetreden.'

'Kom nou, zanger me hoela! Goudsmid was ie, hij had een juwelierszaak in hartje stad.'

'Ijsgoman zeg ik jullie, ijsgoman. Dat heb ik opgemaakt uit hoe hij alle smaken kent: citroen uit Sicilië, chocola uit ...'

Zijn stilzwijgen en het mysterie waarin zijn verleden was gehuld, hadden eraan bijgedragen dat er verschillende bijnamen voor hem waren gemunt die vruchteloos zijn essentie probeerden uit te drukken: de Arabier, de Jood, de Tripolitaan, de Hebreëer, de Libiër tot en met zijn gewone eigen naam, Davide, die uiteindelijk misschien toch het gemakkelijkst was en al die andere namen omvatte.

Van Tripoli had hij behalve die vele verhalen waarmee hij ons privé vereerde, dat vreemde accent overgehouden, een langzame, slepende manier van spreken die in de verte iets weg had van het Napolitaans. Koloniaal Italiaans, had iemand me gezegd. Maar hij zelf had dat categorisch ontkend: 'Koloniaal Italiaans, kom nou! Koloniaal Italiaans dat heeft nooit bestaan!'

Misschien was het de invloed van het Ladino, had iemand anders geopperd, maar ook dat werd nergens door gestaafd. Die Napolitaanse cadans had hij daarentegen, naar het scheen, pas later opgedaan, in Ostia, omdat waar hij woonde een grote gemeenschap uit Campanië was neergestreken. De schouwburg, de bibliotheek, pizzeria Pulcinella: aan de Romeinse kust had hij afzonderlijke fragmenten van zijn Tripoli proberen te reconstrueren, zonder ooit helemaal in zijn opzet te slagen.

'Maar nu staan er tenminste wel palmen,' had hij me bij een van de laatste ontmoetingen toevertrouwd, 'en ik verbeeld me zelfs dat er dadels tussen de bladeren zitten. Maar toen ik hier aankwam stond er nog niet één palm. Wat een trieste boel ...'

Zijn Tripoli bestond in feite niet meer. De joden waren in 1969 verjaagd, de Italianen in 1970: hij had zich tot het uiterste proberen te verzetten, want, zei hij, 'hier zijn geen moslims en joden, Arabieren en Italianen. Hier is mijn land, hetzelfde als dat van mijn vader, en van mijn grootvader'. Tegen de Libiërs koesterde hij geen wrok: 'Nooit een regering met een volk verwisselen,' waarschuwde hij. 'En bovendien,' vervolgde hij dan, 'in de gevangenis ben ik terechtgekomen door Kadhaffi, maar de Libiërs daarbinnen hebben zich voortreffelijk gedragen tegenover mij'.

Tripoli was onder zijn ogen beginnen te verdwijnen na de pogrom van 1967. In La Hara hing demobilisatie in de lucht, sommigen waren al begonnen met informeren naar manieren om terug te keren naar Italië, anderen hadden ervoor gekozen naar Israël te

gaan. De kans op een staatsgreep werd steeds tastbaarder en de sfeer in de stad was niet meer die van voorheen. Hij had besloten te blijven, met de koppigheid die hij had geërfd van zijn Livornese grootvader, want hij geloofde dat alles, zoals altijd, wel weer in orde zou komen, dat Libië, zoals hij graag herhaalde, al eeuwen leek te bivakkeren op de rand van een aardbeving, die, daar was hij zeker van, nooit zou plaatsvinden.

Maar de stad werd steeds kleiner: de joden trokken weg, de Italianen gingen scheep, de Grieken keken in ontzetting om zich heen, zelfs in de Amerikaanse basis viel er een nieuwe bezorgdheid te bespeuren. Van het multiculturalisme waarin hij was opgegroeid leek geen spoor meer over.

Op een ochtend werd Tripoli nóg kleiner voor Davide. De stad werd nu afgebakend door de muren van de gevangenis die door de Fascisten was neergezet, het 'Witte Paardje'. En door een lasterlijke beschuldiging: samenzwering. In de gevangenis begreep hij twee fundamentele dingen. Het eerste: de geschiedenis is een oneindige nemesi; het tweede: als ik hier uitkom, ga ik echt weg.

Weggaan werd niet gemakkelijk, want met Tripoli had hij een hartstochtelijke relatie, die zich voedde met de woestijnwind, de zoete smaak van dadels, de talen, die zich verstrengelden in een lange zucht. En in de herinneringen leek de Libische hoofdstad op een jonge, beeldschone echtgenote die voor de oorlog was achtergelaten en nooit meer teruggezien, een vrouw wier aantrekkingskracht nog vele malen groter werd door de herinnering en de afwezigheid. Van de veertig jaar die hij in Libië had doorgebracht, het fascisme, de rassenwetten, de tijd na de oorlog en de militaire junta, waren op zijn netvlies de vele volkeren en de vele culturen blijven staan die er het dagelijks leven hadden doorkruist. En toch moet het niet eenvoudig zijn geweest: zijn oom was gedood in Giado en volgens de gegevens die worden bewaard in Yad Vashem is hij een van de weinige inwoners van Tripoli. Een ander familielid werd dan weer getransporteerd naar het concentratiekamp Carpi, waar velen uit Tripoli terecht kwamen. Libië had hem zoveel gegeven, maar even zwaar waren de verliezen geweest.

Arabisch en Grieks sprak hij niet maar begreep hij perfect. 'Ik ben geholpen door mijn moedertaal, het Ladino. Wij Sefardim hebben een opdracht en een groot geluk: een taal in stand houden betekent ook die te veranderen, ontvankelijk te maken, te openen voor de invloeden van buitenaf zonder de taal van zichzelf te vervreemden. Het Ladino van mijn dromen is de moedertaal van de Middellandse Zee, als een onmetelijke matroesjka.'

Aan Simone legde hij de verschillen tussen de Arabieren, de christenen en de joden uit. 'Kijk, Tripoli was een stad waar het altijd feest was: vrijdag de moslims, zaterdag wij, zondag de Italianen. Op donderdagavond word ik thuis bijna depressief bij de gedachte dat de volgende dag weer precies hetzelfde wordt.' Zijn vrouw probeerde zijn zwaarmoedigheid te verlichten met lasagne met zeevruchten, de lekkerste uit de buurt.

'In Tripoli kreeg je dit niet voorgezet ...,' zei ik gekscherend.

'Dit niet nee, maar er was een vriendin van mijn ouders uit Napels: die maakte me toch een pasta uit de oven ....'

Telkens voordat hij ons uitliet keek hij Simone in de ogen en zei hij telkens hetzelfde: 'Er bestaat maar één God, maar er zijn duizend namen om hem aan te roepen.'

Dat was een te moeilijke gedachtegang voor een kind dat nooit naar de kerk was gegaan en maar zelden een kruisbeeld had gezien, dacht ik. Maar iets moest Simone

toch hebben opgevangen, want op de terugweg en de dagen erna kwam het leven van Davide steevast weer terug in de vorm van vragen: ‘Wat is een moskee? Kunnen we die kopen? Is couscous net zoiets als de rijst die we gisteren hebben gegeten?’

Ik heb me vaak afgevraagd wat de mensen met wie hij dagelijks omging in Ostia van zijn Libische verleden te weten waren gekomen. Want Davide hield zijn melancholische buien volmaakt verborgen: als je hem zo, gearmd met zijn vrouw, over de kustpromenade zag flaneren, zou het nooit bij je opkomen dat dat oude kromme mannetje aan de zuidelijke oever van de Middellandse Zee was geboren en getogen, erfgenaam van een historische diaspora die het aanzicht van Europa en het Nabije Oosten heeft veranderd.

De keuze om in Ostia te gaan wonen heb ik nooit helemaal begrepen. Het was zijn eerste haven na de uittocht geweest, de eerste veilige grond, maar Davide zag ik toch meer voor me in een zuidelijke metropool, in de chaos van Napels of op de markt in Palermo, de stad die hem misschien wel meer dan andere aan zijn verleden zou hebben herinnerd. Of eventueel in de bekoring van Rome, waar de frisse westenwind hem beslist meer verlichting zou hebben gebracht dan de warme *ghibli* van Tripoli, of ten slotte, om aan de Tyrreense kust te blijven, in de joodse wijk van Gaeta, een soort metropool in miniatuur. Ook Triëst zou een logische keus zijn geweest: in feite lag die stad net als Tripoli op een kruispunt van culturen, talen en godsdiensten, en waar je door de geschiedenis werd meegezogen als je niet vastbesloten was haar frontaal te lijf te gaan. En met de harde borawind was het misschien gemakkelijker geweest de droevige herinneringen weg te vegen.

De enige ruimte waar hij zijn verleden had toegelaten, behalve onze praatjes, was het huis waarin hij woonde: een vrijstaand huisje uit de jaren twintig dat wel iets weg had van bepaalde huizen in Tripoli en dat hem toch wel enige herinneringen aan het verleden moest bezorgen. Voor het overige, niets dat zijn gedachten verried.

Misschien, was op een avond bij me opgekomen, was Ostia wel een soort vergetelheid: een beschermde aanlegplaats, een vrouw die van hem hield, een niet al te zwaar baantje. Maar anders dan ik dacht had de zee voor de Romeinse kust niets vertrouwd voor hem: het was eerder een plaats waar hij zich thuis zou kunnen voelen, als niet die vermaledijde herinneringen op een middag in de bibliotheek hadden besloten om weer de kop op te steken. Maar zonder spijt, laat dat duidelijk zijn: het kleurige leven van Tripoli, de opwinding van de jeugd en de angst voor de oorlog, maar vooral het verdriet om de dierbaren die vermoord waren, en om een stad, zijn stad, die hem uiteindelijk had uitgestoten, hadden hem niet verbitterd gemaakt. Ik denk dat hij ons impliciet dankbaar was omdat hij dankzij onze nieuwsgierigheid in zijn gedachten weer naar Tripoli en naar Libië kon terugkeren zonder aan heimwee ten prooi te vallen.

Voor zover ik weet, ging hij niet om met de joodse gemeenschap en had hij ook geen vriendschappen uit Tripoli aangehouden. Want er waren er heel wat die zich in en rond Rome hadden gevestigd. Bij zijn terugkeer in Italië – een schandaal, gezien de manier waarop hij was onthaald – had hij geen heisa gemaakt. Zijn keuze was duidelijk geweest: afzijdig blijven, er tussenuit knijpen. Met andere woorden, er niet meer aan denken.

Ik wend mijn blik een moment af, net genoeg om te merken dat Simone alleen is overgebleven. De contouren van zijn speelkameraad voegen zich in de verte bij de familie onder de parasol. De schaduwen beginnen al langer te worden.

Simone gaat helemaal op in het bouwen van een brug die te dun is om het echt te houden en let niet op papa, die uit het water is gekomen en vlak achter hem is gaan liggen. Het zand verkrumelt een keer of wat onder zijn hand, en dus laat hij het er maar bij en maakt hij zich op om de kantelen van een toren verder af te maken.

Wanneer hij eindelijk in slaap viel, gewoonlijk al op weg naar huis, vroeg ik me af wat hij zich ooit zou herinneren van die vreemde oude man die ons zo nu en dan te eten vroeg. Misschien hier en daar wat flarden van verhalen, zoals die keer toen hij op een kameel reed, of toen hij op het strand een verlaten boot had gevonden, of waarschijnlijk eerder de sfeer van het huis, dat nauwelijks een blok van zee verwijderd was maar helemaal opging in een stadsomgeving, wat nog werd benadrukt door de hoge bomen die langs de buitenmuren ervan streken.

Ik heb hem nog niets gezegd, en zopas ben ik niet op zijn vraag ingegaan. Hoe moet je bepaalde dingen uitleggen aan een kind van vijf?

Het rustige leven aan de kustpromenade van Ostia komt me van pas: in de paradox van een hoofdstad/provincieplaats, een paradox die herleidbaar is tot Rome zelf, kan de dood tegelijkertijd tragisch zijn en onopgemerkt blijven. Anders dan in een klein dorpje is het ritueel van een openbare begrafenis, een soort collectieve catharsis, volstrekt afwezig. Maar de voor een metropool zo typische anonimiteit van de doden ontbreekt dan weer, omdat elk sterfgeval verwordt tot een gefluister dat weliswaar nooit uitmondt in dorpspraak, maar het gevoel van leegte daarvan reproduceert en oncontroleerbaar wordt. Waarom ben ik dan juist hier met hem naar zee gegaan? Met de vrouw van Davide heb ik nog niet gesproken, behalve kort telefonisch om te condoleren, en op de heenweg ben ik opzettelijk niet langs het café gegaan waar hij gewoonlijk plaatsnam met zijn vrienden. Zijn oude dagelijkse leven zou me melancholisch hebben gestemd.

Volgens mij had Simone niets door. Opgaand in het water van de zee en in zijn spelletjes merkte hij niet dat er plotseling een eind was gekomen aan een gewoonte, die alleen de mijne was en die hij waarschijnlijk ook nooit helemaal had doorgrond.

‘Help je me met de vulkaan?’

We pakken krantenpapier, maken het gat van de berg wat breder. Langzaam begint de rook uit de top naar buiten te kringelen. We blijven er in stilte naar kijken.

‘Het is al laat, kijk maar, je vriendje is toch ook al weggegaan? Laten we ons aankleden, dan kunnen iets gaan eten. Heb je geen trek gekregen?’

Terwijl ik hem help zijn natte zwembroek af te stropen, komt er iets in me op waaraan ik nog nooit eerder had gedacht. Bij het begin van onze ontmoetingen had ik me afgevraagd waarom Davide mij – of liever: ons, want hij beleefde er overduidelijk ook veel plezier aan om tegen Simone te praten – had uitgekozen om zijn leven in Tripoli aan te vertellen. Wellicht had mijn studie zijn nieuwsgierigheid gewekt, dat is mogelijk, en waarschijnlijk had hij daardoor de indruk gekregen dat hij een aandachtige en ten dele welingelichte gesprekspartner tegenover zich had. En toch kon ik maar moeilijk geloven dat hij in al die jaren, die weliswaar grotendeels in het huis in Ostia waren doorgebracht, niet ook andere, even belangstellende mensen had kunnen ontmoeten. Uiteindelijk kwam hij met zekere regelmaat in de grote bibliotheek achter het strand en daar had hij geleerde of gewoon nieuwsgierige mensen bij de vleet gevonden. Klaarblijkelijk had hij een welbewuste keuze gemaakt: mijn trots ten spijt had mijn persoon voor het nemen van zijn beslissing niet een doorslaggevende of zelfs maar minieme rol gespeeld.

Juist nu moet ik weer denken aan die haastige kop koffie die we hadden gedronken achter de bibliotheek. ‘Naar Tripoli kan ik niet meer terug,’ had hij me toevertrouwd

met een somberheid die ik later nooit meer bij hem zou bespeuren, ‘ze hebben alweer mijn visumaanvraag geweigerd. Ik ben jood, Italiaan, en daar zit Kadhaffi nog steeds. Ik had gehoopt dat ik na hem zou sterven, zodat ik mijn huis zou kunnen terugzien.’

Enkele maanden later vertelde hij me van zijn ziekte. ‘Ze hebben pas een paar weken geleden de diagnose gesteld.’ Natuurlijk, een paar weken eerder. Net toen we elkaar hadden ontmoet in de bibliotheek.

Het valt gemakkelijk te reconstrueren: de onmogelijkheid om naar Libië terug te gaan, een ongeneeslijke kwaal die spoedig zijn lijf zou onderwerpen. Ik denk dat hij op dat moment de behoefte of zelfs de noodzaak heeft gevoeld om te praten. Er was geen tijd meer voor uitstel, hij moest zijn herinneringen doorgeven. Wij kruisten op het juiste moment zijn pad, meer niet. Ook al had ik me ingebeeld – of beter: had hij me doen geloven – dat ik de uitverkorene was, de geschikte persoon, misschien wel de enige aan wie hij zijn verhaal kwijt zou kunnen.

Ik vind het mooiste dat hij ons heeft nagelaten de reële getuigenis van een mogelijkheid om samen te leven: zijn woorden waren archeologische voorwerpen die deuren openden op ondenkbare en niettemin onweerlegbare werelden. Rijken met vaststaande jaartallen en reconstrueerbare grenzen, ook al zijn ze moeilijk voorstelbaar *in het hier en nu*. Van heel dit verhaal is vergeten de grootste zonde. Wie houdt, nu de laatste overgeblevenen uitsterven, de herinnering levend?

Ik zal er genoeg aan hebben te denken: Davide is het overkomen, hijzelf heeft het me verteld, van zijn mond heb ik het gehoord. Maar anderen? Wie zal er over een aantal jaren nog geloof aan hechten? Hoe kunnen we een herinnering in ere houden die niet van ons is?

Ik pak de tas met mijn rechterhand terwijl de linker het kleine handje van Simone vasthoudt. Langzaam lopen we naar de auto.

‘Nou, heb je geen trek gekregen?’

Hij antwoordt niet meteen, ook hij is in gedachten verzonken. Waarschijnlijk heeft hij doorgekregen in wat voor gemoedstoestand ik ben.

‘Papa?’

‘Ja, lieverd?’

‘Zullen we naar het paardje rijden?’

Ik zet de tas op het zand, buig me voorover om hem bij zijn bovenbenen op te tillen. De beweging kost me moeite, hij is behoorlijk gegroeid en bovendien voel ik dat hij zich loswringt, weerstand biedt.

‘Nee papa, niet paardrijden. Náár het paardje, de pizzeria...’

Natuurlijk, de pizzeria vlak bij de zee. Davide deed soms ironisch over die naam: ‘Het “Witte Paardje”, zoals de gevangenis waar ik in Tripoli ben terechtgekomen, denk eens in...’

Terwijl we het zand van onze voeten wrijven, valt mijn oog nog eens op zijn huis. Simone vraagt me iets op klaaglijke toon, dat is zijn manier om te zeggen dat hij honger heeft.

‘We gaan er lopend heen, lieverd. Het “Witte Paardje” zit hier vlak achter.’

Dan begeven we ons op weg, en keren ten slotte de herinneringen de rug toe.

Clemens Arts
Léon Frédéricstraat 25, 1030 Brussel (België)
Clemens.arts@consilium.europa.eu